

Το παίγνιο της αληθείας και του ψεύδους στην αριστοτελική πραγματεία *Περί Ψυχῆς* και η ερμηνεία του Σιμπλικίου

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ Π. ΝΤΟΤΣΙΚΑ

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο διερευνάται το -πολυσχιδές φιλοσοφικά- παίγνιο της αληθείας και του ψεύδους, όπως αυτό παρουσιάζεται στην πραγματεία *Περί Ψυχῆς* του Αριστοτέλους. Στο πρώτο μέρος του άρθρου γίνεται αναφορά στο περιεχόμενο και στη δομή του έργου και, εν συνεχεία, στη σχέση του φιλοσοφικού ζητουμένου με τις αισθήσεις, τη φαντασία και τον νου. Στο δεύτερο μέρος περιγράφεται συντόμως το υπόμνημα του Σιμπλικίου και αναλύεται διεξοδικότερα η ερμηνεία του υπομνηματιστή για το εν λόγω φιλοσοφικό ερώτημα. Ακολουθεί ο επίλογος, στον οποίο παρατίθενται τα συμπεράσματα. Το πιο σημαντικό που προκύπτει από την παρούσα μελέτη είναι ότι το αληθές ταυτίζεται στον Σιμπλικίο με τον *ὑπερθεν νοῦ*, θεωρία οπωσδήποτε πλατωνικής προελεύσεως, ενώ η αλήθεια, κατά τον Αριστοτέλη, σχηματοποιείται εντός της ανθρώπινης νοήσεως και με τη συνδρομή των αισθήσεων, της φαντασίας και του νου.

Η αριστοτελική πραγματεία *Περί Ψυχῆς*

Το φιλοσοφικό παίγνιο του *ἀληθεύειν-ψεύδεσθαι* εντοπίζεται κυρίως στην αριστοτελική πραγματεία *Περί Ψυχῆς*. Στο έργο αυτό μελετώνται οι βιο-ψυχολογικές διεργασίες του οργανισμού, διότι η γνώση της ψυχῆς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, προσφέρει γενικότερα στη φύση και την αλήθεια¹. Ο φιλόσοφος επιδιώκει να γνωρίσει τη φύση και την ουσία της ψυχῆς² μέσα από τις εκφάνσεις, τις λειτουργίες ή τις δυνάμεις με τις οποίες εκδηλώνεται· ξεκινώντας από την απλούστερη για να καταλήξει στη συνθετότερη.

Στο πρώτο βιβλίο της πραγματείας ο Αριστοτέλης, αφού εκθέτει το ερευνητικό του ερώτημα και τη μεθοδολογία που χρησιμοποιεί, παρουσιάζει τις απόψεις των προγενέστερων του φιλοσόφων για την ψυχή και θέτει δύο σημαντικά ζητήματα επί του θέματος: α) αν και με ποιον τρόπο η ψυχή χωρίζεται σε μέρη και β) αν αυτή υπάρχει ανεξάρτητα από το σώμα και πέρα από αυτό. Στο δεύτερο βιβλίο εμπεριέχονται ο ορισμός του φιλοσόφου για την ψυχή, ο διαχωρισμός της σε δυνάμεις και η πραγμάτευση των πέντε αισθήσεων και του κοινού λόγου. Το τρίτο και τελευταίο βιβλίο της πραγματείας αφιερώνεται στον νου και αφορά στη διαμόρφωση γενικών εννοιών και στην απόδειξη νομοτελειών.

Η κεντρική ιδέα αντλείται από τη σχέση σώματος και ψυχῆς, η οποία

περιγράφεται σαν δύο όψεις μιας και της ίδιας ουσίας, που στην αμοιβαία σχέση τους νοούνται ως ύλη και μορφή (*ἔλη - εἶδος*). Η ψυχή -ως μορφή του ζωντανού όντος- αποτελεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, συγχρόνως και εντελέχειά του. Η ενέργειά της εκδηλώνεται σε πέντε διαφορετικές ψυχικές δυνάμεις, των οποίων η εμφάνιση στα έμβια όντα προϋποθέτει μια κατάταξη. Ειδικότερα, τα μέρη της ψυχῆς κατηγοριοποιούνται σε: *θρεπτικόν* (η θρεπτική ικανότητα και η ικανότητα αναπαραγωγῆς που υπάρχει στα φυτά και σ' όλα τα ζώα), *αἰσθητικόν, κατά τόπον κινήτικόν και νοητικόν* (το οποίο προσιδιάζει μόνο στον άνθρωπο).

Κατ' επέκταση, ο άνθρωπος -κατέχοντας τον νοῦ- είναι το μόνο ον που αναζητά την επιστήμη και τοποθετείται στην κορυφή της ψυχικής ιεράρχησης. Στη διαδοχική τους σειρά οι επιμέρους ικανότητες της ψυχῆς υπάρχουν, έτσι ώστε η προηγούμενη να ενυπάρχει πάντα σε κατάσταση δυνατότητας στην επόμενη. Επίσης, ως κρίκος μεταβάσεως στις νοητικές ψυχικές δυνάμεις παρουσιάζεται η φαντασία, η οποία συνδέει την αισθητική³ με τη νοητική δύναμη⁴- καθόσον, μάλιστα, η τελευταία δύναται να ενεργήσει και χωρίς τη φαντασία⁵. Επομένως, η ψυχή είναι μια πολυδύναμη ενότητα⁶ αποτελούμενη από διαφορετικές δυνάμεις, οι οποίες συμβάλλουν στην πραγμάτωση των λειτουργιών της⁷. Η θεώρηση αυτή της αδιασπαστου ενότητος καθορίζει τις επιμέρους δυνατότητες και λειτουργίες του ενός και του αυτού μέρους της ψυχῆς.

Η πραγματεία και το φιλοσοφικό παίγνιο της αληθείας και του ψεύδους

Η πραγματεία *Περί Ψυχῆς* φέρει μεθ' εαυτῆς στοιχεία επάλληλων επιπέδων, ορισμένα εκ των οποίων στην εμφανή ή τελική αποτύπωσή τους δεν είναι ευδιακρίτως νοούμενα. Το εν λόγω φιλοσοφικό παίγνιο συσχετίζεται άμεσα με πέντε κυρίως ζητήματα, όσο βέβαια είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ή να καθορισθεί επακριβώς ένα τέτοιου είδους ζητούμενο⁸:

- τη σχέση της αίσθησης, της φαντασίας και του νοῦ
- τη σχέση της αίσθησης με το ζήτημα του αληθούς-ψευδούς
- τη σχέση της φαντασίας με το ζήτημα του αληθούς-ψευδούς
- τη σχέση του νοῦ με το ζήτημα του αληθούς-ψευδούς
- τη σχέση όλων των παραπάνω ως ενιαίο σύνολο σε σχέση με το φιλοσοφικό παίγνιο του αληθούς-ψευδούς.

Αἰσθησις: Όσον αφορά την αίσθηση, η οποία αποτελεί για τον φιλόσοφο μία εκ των δυνάμεων βάσει των οποίων διατυπώνουμε κρίσεις⁹, επισημαίνεται ότι *ἡ αἰσθησις τῶν ὀδίων ἀληθῆς ἐστὶν ἢ ὅτι ὀλίγιστον ἔχουσα τὸ ψεῦδος*¹⁰. Κατά συνέπεια, οι προτάσεις που αναφέρονται στην αντίληψη των ειδικών αντικειμένων (*ὀδία*) των αισθήσεων είναι πάντα αληθείς ή περιέχουν ελάχιστο ψεύδος. Ωστόσο, η αίσθηση ενδέχεται να απατάται, όταν αναφέρεται στα κοινά και σε αυτά που έπονται στα *συμβεβηκότα*. Για παράδειγμα, δεν ψεύδεται κανείς, όταν βλέπει έναν λευκό άνθρωπο να έρχεται, αλλά όταν, από το λευκό και μόνο χρώμα, εικάζει ότι πρόκειται για αυτό ή για κάποιο άλλο πρόσωπο. Ο φιλόσοφος ενισχύει τον ισχυρισμό του με δύο όμοια παραδείγματα: όταν αντικρίζουμε έναν άνθρωπο, δεν αντιλαμβανόμαστε

μόνο ότι μπροστά μας βρίσκεται ένας άνθρωπος, αλλά σπεύδουμε να ταυτίσουμε τον συγκεκριμένο αυτόν άνθρωπο -βασιζόμενοι μόνο στο λευκό του χρώμα- με τον γιο του Διάρη¹¹ στο πρώτο παράδειγμα ή τον γιο του Κλέωνα¹² στο δεύτερο.

Ως εκ τούτου, η πρώτη κίνηση που προκύπτει από την κατ' αίσθηση αντίληψη είναι πάντα αληθής, εν αντιθέσει με τις υπόλοιπες δύο, οι οποίες -είτε το αισθητό είναι παρόν είτε όχι- ενδέχεται να είναι ψευδείς· κυρίως, όταν το αισθητό βρίσκεται μακριά¹³.

Φαντασία: Η φαντασία αποτελεί τη *δύναμιν* ή την *ἔξιν*, βάσει της οποίας κρίνουμε και σύμφωνα με την οποία *ἀληθεύουμε* ή *ψευδόμεθα*. Παρόλο που οι αισθήσεις -όπως ήδη αναφέρθηκε- είναι πάντοτε αληθείς, τα φαντάσματα, ως επί το πλείστον, είναι ψευδή. Όταν, επί παραδείγματι, η κατ' ενέργεια αίσθηση είναι ακριβής, δεν χρησιμοποιούμε την εκφορά «φαντάζομαι ότι αυτό είναι άνθρωπος»· την οποία, ωστόσο, χρησιμοποιούμε, όταν αντιλαμβανόμαστε ότι δεν είμαστε βέβαιοι για κάτι, όταν δηλαδή, κατά τον Αριστοτέλη, δεν αισθανόμαστε με σαφήνεια και ακρίβεια¹⁴.

Νοῦς: Με το παίγνιο, επίσης, της αληθείας και του ψεύδους συνδέεται ο νους, ο οποίος βρίσκεται αφενός στην κορυφή της ιεραρχίας των ψυχικών δυνάμεων και αφετέρου στην κορυφή της διαδικασίας της ανθρώπινης νοήσεως. Τα σημεία της πραγματείας που τον συνδέουν με την αλήθεια και το ψεύδος είναι τα παρακάτω:

- η νόηση των απλών εννοιών κινείται σε πράγματα από τα οποία δεν γεννάται το ψεύδος· η αλήθεια και το ψεύδος βρίσκονται στη σύνθεση των νοημάτων σε μια ενότητα (π.χ. πρόταση)¹⁵· το να ονομάζει κανείς το λευκό μη λευκό, για παράδειγμα, αποτελεί μια σύνθεση εννοιών¹⁶

- στη νόηση των αδιαιρέτων, η οποία εξισώνεται με τη νόηση των ουσιών, δεν συναντάται το ψεύδος¹⁷· αναφέρεται ὁ δὲ νοῦς οὐ πᾶς, ἀλλ' ὁ τοῦ τί ἐστι κατά τό τί ἦν εἶναι ἀληθής¹⁸

- η αλήθεια και το ψεύδος ανήκουν στο ίδιο γένος με το αγαθό και το κακό, διαφέρουν, όμως, στο ότι τα πρώτα είναι απόλυτα, ενώ τα δεύτερα σχετίζονται με το άτομο¹⁹.

Ειδικότερα, τα *ἀδιαίρετα* είναι οι βασικές έννοιες, τα ἔσχατα συστατικά στα οποία μπορεί να αναλυθεί η σκέψη. Ως *ἀδιαίρετα*, στο σύγγραμμα *Μετά τά Φυσικά*, ορίζονται οι πρώτες ουσίες που δεν έχουν ὕλη²⁰. Επιπλέον, ο E. Berti θεωρεί ότι τα *ἀδιαίρετα* παραπέμπουν στα *καθόλου*, τα οποία αδυνατούν να υπάρξουν ανεξάρτητα από τις υλικές οντότητες, παρότι αποτελούν τις άυλες ουσίες τους²¹. Επομένως, φαίνεται ότι η νόηση του αδιαιρέτου ταυτίζεται με τη νόηση των ουσιών²². άρα ως αληθής προσδιορίζεται ο νους που νοεί την ουσία του πράγματος και όχι αποδιδόμενες ιδιότητες σε ένα υποκείμενο.

Η περιοχή στην οποία εμφιλοχωρεί το σφάλμα είναι εκείνη, όπου πραγματώνονται οι συνδυασμοί των άμεσων δεδομένων της αισθήσεως και της νοήσεως. Ο νους, σε αυτή την περίπτωση, συνδέει τα αρχικά δεδομένα δια μέσου μιας λογικής κρίσης και παρακολουθεί την ποικιλία των συνδυασμών της πραγματικότητας. Κατά τη συνδυαστική αυτή λειτουργία της λογικής κρίσης, μπορεί να εισέλθει το σφάλμα με τέτοιο τρόπο, ώστε οι συνδυασμοί να μην ανταποκρίνονται στους υφισταμένους συνδυασμούς της πραγματικότητας. Το ψεύδος, κατ' επέκταση και σύμφωνα με τον

φιλόσοφο, προέρχεται από τη μη ορθή σύνθεση και τον λανθασμένο χωρισμό των νοημάτων· συνεπώς η ανθρώπινη γνώση αντιστοιχεί πλήρως με την πραγματικότητα, όταν οι συνδυασμοί των δεδομένων αυτής επιτελούνται σωστά. Καταλήγοντας, κατά τον Αριστοτέλη, ο κόσμος, εφόσον δεν μεσολαβεί διανοητικό λάθος ή παθολογική διαταραχή της αισθητικής και της νοητικής λειτουργίας, είναι όπως ακριβώς μας τον αποκαλύπτει η αίσθηση και η νόησή μας.

Το υπόμνημα του Σιμπλικίου

Το υπόμνημα του Σιμπλικίου²³ -ή κατ' άλλους του Πρισκιανού Λύδου- στην αριστοτελική πραγματεία *Περί Ψυχῆς*²⁴ αποτελεί ίσως το αρχαιότερο, αρτιότερο και συνεπέστερο πρότυπο εξηγητικού πονήματος²⁵, στο οποίο ο δημιουργός του εφαρμόζει τις εξηγήσεις και αναγορεύει ως αριστοτελικές τις δικές του ή φιλοσοφικές απόψεις άλλων.

Ο Σιμπλίκιος²⁶ κινείται στον χώρο του νεοπλατωνισμού, ειδικά σε αυτόν της ύστερης και ώριμης συγκροτήσεώς του. Βασικός και σταθερός καθοδηγητής του υπήρξε ο *θεῖος* Ιάμβλιχος²⁷, τον οποίο θεωρεί κορυφαίο σχολιαστή του *Περί Ψυχῆς*. Για τον λόγο αυτό δηλώνει ότι, αναφορικά με τον χωριστό νου²⁸, θα ακολουθήσει τις σχετικές καταθέσεις του Ιαμβλίχου στο Λάμδα της *Μετά τά Φυσικά* πραγματείας²⁹. Επιπροσθέτως, στον σχολιασμό του κάνει αναφορά σε μια πλειάδα εξηγητών, με πρώτο σε συχνότητα τον Αλέξανδρο Αφροδιειά και δεύτερο τον Πλούταρχο. Σποραδικά, επίσης, αναφέρονται ο Θεόφραστος, ο Πλωτίνος, ο Θεμίστιος, ο Πρόκλος, ο Βόηθος, οι Περιπατητικοί³⁰, οι υπομνηματιστές³¹, οι εξηγητές³², οι αριστοτελικοί εξηγητές³³ και οι άριστοι εξηγητές του Πλάτωνα³⁴.

Η ερμηνεία της αληθείας και του ψεύδους στο υπόμνημα του Σιμπλικίου

Το όλο οικοδόμημα περί αληθείας και ψεύδους στηρίζεται -όπως διαπιστώθηκε νωρίτερα και κατά την άποψη του Αριστοτέλη- στον ρόλο των αισθήσεων, της φαντασίας και κυρίως του νου. Ως εκ τούτου, ακολουθώντας τους συγκεκριμένους άξονες, θα γίνει προσπάθεια να διερευνηθεί η ερμηνεία του Σιμπλικίου.

Ομοίως και στον υπομνηματιστή, η αίσθηση των *οδίων* αισθητών κρίνεται ως πάντα αληθής³⁵, εν αντιθέσει με την αίσθηση των *κατά συμβεβηκός* και των *κοινών*³⁶. Ακόμα, η φαντασία, ευρισκόμενη μακριά από αιτίες και πάσης ουσίας³⁷, τοποθετείται εγγύτερα στο ψεύδος, με αποτέλεσμα να μην ανήκει στις δυνάμεις που αληθεύουν³⁸. Ωστόσο, ο υπομνηματιστής προσθέτει επί του αριστοτελικού κειμένου ότι η φαντασία αληθεύει *ἀναζωγραφοῦσα* ὅμοιο το φάντασμα με το πράγμα· ενώ στην αντίθετη περίπτωση ψεύδεται, είτε αυτό συμβαίνει άθελά της, είτε εξαιτίας της λήθης, είτε εξαιτίας της δικής της ορμής- κατά την οποία προσθέτει, αφαιρεί και ποικιλοτρόπως ενεργεί³⁹. Επίσης, φαίνεται να ακολουθεί τις αισθήσεις στον καθορισμό και προσδιορισμό του αληθούς ή του ψευδούς, άρα η άρτι κινουμένη φαντασία συναληθεύει με την αίσθηση, όταν βέβαια η αίσθηση δεν σφάλει εξαιτίας της αποστάσεως ή για οποιοδήποτε λόγο. Αντιθέτως, η φαντασία, που εγείρεται μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, ακόμη κι αν προέρχεται από τα ίδια αισθητά, συχνά σφάλει⁴⁰, πλανάται.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον υπομνηματιστή, ο ζωντανός οργανισμός -ως γενητός και φθαρτός- μένει για πολύ χρόνο *ἄδεκτος* των εμφανών ενεργειών της ψυχής και, ακόμη περισσότερο, εμποδίζεται από τα πάθη⁴¹. συνεπώς η ψυχή στην μετά σώματος ζωή βρίσκεται τον περισσότερο χρόνο στην άγνοια⁴². Ειδικότερα, η ψυχή, απασχολημένη από τις ανάγκες της ζωής, απέχει από την ενασχόληση με την αλήθεια⁴³, ενώ, ταυτόχρονα, η σφοδρά ροπή στο σώμα και η περίπτωση της με την γέννηση την απομακρύνουν από τη στροφή στον εαυτό της⁴⁴. Επομένως, το σώμα παίζει καθοριστικό ρόλο στο φιλοσοφικό παίγνιο του αληθούς-ψευδούς, καθώς η άγνοια κατ' ουσία οφείλεται στη σύνδεση της ψυχής με το σώμα.

Ο νους, κατά τον Σιμπλικίο, διακρίνεται σε *ὕλικό, παθητικό, ἕξω ῥέων, ἄτελή*, σε μέσο ή δεύτερο, *νοῦ ἐν προβολῇ και κορυφαῖο, πρῶτο οὐσιώδη λόγο, πρῶτο γνωστόν, πρώτη γνώσις, θύραθεν, ὑπερθεν νοῦ*- ο οποίος ταυτίζεται με την αλήθεια. Συγκεκριμένα, ο προῖών νοῦς διακρίνεται σε δυνάμει συμπλεκόμενο με τις δεύτερες ζωές και σε εκείνον που αποβλέπει στον εαυτό του και την ουσία, από την οποία τελειοποιείται, καθόσον ανατρέχει στον ουσιώδη της ψυχής νου⁴⁵. Εφόσον η γένεση συνεργεί για τον υπομνηματιστή στην αποστροφή της κατά *λόγον ζωής*⁴⁶, ο *προελθών νοῦς*, ο οποίος δεν νοεῖ πάντα, απομακρύνεται από την τέλεια ουσία και προσδιορίζεται ολόκληρος από αισθήσεις, φαντασίες και σωματοειδή ζωή. Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο μένει ατελής, αλλά, ακόμη κι αν ήταν τέλειος, θα παρεμποδιζόταν προς τη θεωρία⁴⁷. Η γέννηση⁴⁸ και η μεσότητα αποτελούν, κατ' επέκταση, τις αιτίες, σύμφωνα με τις οποίες ο ουσιώδης νους «δεν μένει ειλικρινώς»⁴⁹.

Συμπληρωματικά, το *ἀεὶ ἀληθεύειν* εντοπίζεται στον νου, στις *κατά λόγον γνώσεις*, σε εκείνες δηλαδή που κατέχουν τις αιτίες. Μάλιστα, στην πραγμάτευση του ζητήματος προστίθενται το *πρῶτον γνωστόν, ὁ πρῶτος οὐσιώδης λόγος και ἡ πρώτη γνώσις*⁵⁰, η οποία ποτέ δεν είναι αληθής ή ψευδής, αλλά μόνο αληθής, καθότι αντιλαμβάνεται το *τί ἐστὶ κατά τό τί ἦν*, που μάλλον προσδιορίζει την ουσία των πραγμάτων⁵¹. Εντούτοις, ο νους, στη διάρκεια της προβολής του στα δεύτερα, αφήνει κάτι από τον εαυτό του και, ως επακόλουθο, δεν μένει στη νέα του αυτή κατάσταση παντελώς, διότι δεν είναι ειλικρινώς *ὑπερ ἔστιν*, αλλά *παρὰθραύεται κατ' οὐσίαν*⁵². Παρά ταύτα, δεν εγκαταλείπει όλα του τα γνωρίσματα, αλλά, ακολουθώντας την ψυχική μεσότητα, προσδιορίζεται ως μέσος *ἐκ τοῦ μεριστοῦ καὶ ἀμερίστον*⁵³.

Η αλήθεια, επίσης, και το ψεύδος εντοπίζονται στη διαίρεση των όντων σε *ἀδιαίρετα* και *ἀμέριστα*, που είναι αληθή, και σε όντα *μετά τινός συνθέσεως και διαιρέσεως*, που ορίζονται ως ψευδή⁵⁴. Κατά συνέπεια, η αλήθεια βρίσκεται σε προσχεδιασμένους χώρους όντων ή πραγμάτων και όχι εντός της ανθρώπινης νοήσεως, όπως συμβαίνει στον Αριστοτέλη.

Επίλογος

Ο Αριστοτέλης, σύμφωνα με τον Σιμπλικίο, αντιδιέσπειλε τη νόηση των αδιαιρέτων στα διαιρετά και στην καθαρώς αμέριστη νόηση, η οποία προέρχεται από το αδιαίρετο και το υπέρχρονο της ψυχής. Καθώς, προηγουμένως, η ψυχή βρισκόταν στη θεωρία της νοήσεως των ειδών και από εκείνη παρέλαβε τα αδιαίρετα με κάθε σαφήνεια, ώστε μας επετράπη να αντιληφθούμε τα είδη της καθαρής

νοήσεως⁵⁵. Επομένως, και μόνο αυτή η αναφορά περί ψυχῆς, σε συνδυασμό με την άποψη ότι τα πράγματα δεν είναι *ἐφ' ἡμῖν* και την αναφορά στον αδιάψευστο, *οὐσιώδη* και κορυφαίο νου -ο οποίος εν τέλει θεολογικοποιείται (όπως συμβαίνει και στον Αλέξανδρο Αφροδισιέα⁵⁶)-, δεν αφήνουν το περιθώριο να εικάσει κανείς πως ο υπομνηματιστής βρίσκεται κοντά στην αριστοτελική περί ψυχῆς φιλοσοφία. Και τούτο συμβαίνει, διότι το αληθές ταυτίζεται στον υπομνηματιστή, αλλά όχι στον Αριστοτέλη, με τον *ἔπερθεν νοῦ*, θεωρία η οποία οπωσδήποτε προδίδει πλατωνική προέλευση. Ο Αριστοτέλης ευδιακρίτως θεωρεί ότι η αλήθεια και το ψεύδος σχηματοποιούνται ή μορφοποιούνται εντός της ανθρώπινης νοήσεως και με τη συνδρομή των αισθήσεων, της φαντασίας και του νου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αριστοτέλης, *Περί Ψυχῆς*, 402a 3-7.
2. *Ό.π.*, 402a 7-8.
3. *Ό.π.*, 428a 6-11, 428b 9-16.
4. *Ό.π.*, 428a 1, 431a 15, 17, 431b 2, 4, 7 κ.α.
5. *Ό.π.*, 430a 14-15.
6. *Ό.π.*, 414a 29, 414b 19.
7. *Ό.π.*, 410b 10-15, 413a 31, 413b 9 και 415a 1-13. Πβ. Αλεξάνδρου Αφροδισιεύς, *Περί Ψυχῆς*, 28. 21-25, 30. 2-6 και 99. 12-14.
8. Λάμπρος Σιάσος, *Κι αν το πραγματικό δεν είναι αληθές*, εκδ. Αρμός, Αθήνα, 2002, σελ. 155.
9. Αριστοτέλης, *ό.π.*, 426b 21-24 και 427a 19-21.
10. *Ό.π.*, 428b 18-19, 427b 12-13 και 430b 30.
11. *Ό.π.*, 418a 20-24 και 425a 24-27.
12. *Ό.π.*, 425a 24-30.
13. *Ό.π.*, 428b 18-30.
14. *Ό.π.*, 428a 1-11.
15. *Ό.π.*, 430a 26-30.
16. *Ό.π.*, 430b 1-2.
17. *Ό.π.*, 430a 26-27.
18. *Ό.π.*, 430b 27-28.
19. *Ό.π.*, 431b 5-9.
20. Αριστοτέλης, *Μετὰ τὰ φυσικά*, 1075a 6 και 1045b 23 και *Περί Ψυχῆς*, 430b 30.
21. Enrico Berti, "The Intellection of 'Indivisibles' according to Aristotle, *De Anima* III 6," στο *Aristotle on Mind and the Senses: Proceedings of the Seventh Symposium Aristotelicum*, eds. G. E. R. Lloyd and G. E. L. Owen, Cambridge University Press, Cambridge 1978, pp. 144-147.
22. Αριστοτέλης, *Περί Ψυχῆς*, 430b 27-28.
23. Βλ. M. Perkams, "Priscian of Lydia, Commentator on the "de Anima" in the Tradition of Iamblichus", *Mnemosyne* 4 Vol. 58 (2005): pp. 510-530 και Hadot I., "Simplicius or Priscianus? On the Author of the Commentary on Aristotle's "De Anima" (CAGXI)", *Mnemosyne* 4 Vol. 55 (2002): pp.159-199. Για τον H. Baltussen (2008) το κείμενο ανήκει στον Σμπλικίο και η αμφισβήτηση της αυθεντικότητάς του οφείλεται στο ότι στο υπόμνημα του αυτό ο υπομνηματιστής ακολουθεί διαφορετική μέθοδο σχολιασμού.
24. Ενδεικτική βιβλιογραφία για τον υπόμνημα του Σμπλικίου στην αριστοτελική πραγματεία *Περί Ψυχῆς*: Λάμπρος Σιάσος, *Κι αν το πραγματικό δεν είναι αληθές*, Αρμός, Αθήνα 2002, Armstrong A., *Πλωτίνος*, Μετάφραση από τα Αγγλικά Νίκος Παπαδάκης και Martina Κόφφα, επ. Ελένη Κεκροπούλου, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα 2006, Hicks Robert D., *Aristotle, De Anima*, Arno Press, New York, 1976, Hamlyn D. W., *Aristotle, De Anima. Books II and III (With certain passages from Book I)*, Clarendon Press, Oxford 1968, Perkams M., *ibid.*, Han Baltussen, *Philosophy and Exegesis in Simplicius*:

The Methodology of a Commentator, Duckworth, 2008, I. Hadot, *ibid.*, Peter Lautner, “Methods in examining Sense-perception: John Philoponus and Ps.-Simplicius”, *Laval théologique et philosophique* vol. 64 n° 3 (2008).

25. Λάμπρος Σιάσος, *ό.π.*, σελ. 38.

26. *Ό.π.*, σελ. 40.

27. Σιμπλικίου, *Εδς τό Α-Γ τῶν Περί Ψυχῆς Ἀριστοτέλους Ὑπόμνημα*, 313. 2-17, 133. 34, 174. 39, 187. 37, 240. 37, 309. 36.

28. *Ό.π.*, 217. 23-28.

29. *Ό.π.*, 217. 23-28.

30. *Ό.π.*, 277. 22, 283. 27, 268.10.

31. *Ό.π.*, 203.15.

32. *Ό.π.*, 310. 30, 300. 34.

33. *Ό.π.*, 301. 29-30.

34. *Ό.π.*, 254.12.

35. *Ό.π.*, 203. 23-24.

36. *Ό.π.*, 182. 16-20.

37. *Ό.π.*, 210. 7-9.

38. *Ό.π.*, 215. 31-34.

39. *Ό.π.*, 208. 11-17.

40. *Ό.π.*, 216. 1-7.

41. *Ό.π.*, 203. 30-32.

42. *Ό.π.*, 203. 24-27.

43. *Ό.π.*, 203. 32-33.

44. *Ό.π.*, 203. 33-36.

45. *Ό.π.*, 234. 24-28.

46. *Ό.π.*, 205. 34-35.

47. *Ό.π.*, 238. 29-34.

48. *Ό.π.*, 203. 24-27.

49. *Ό.π.*, 238. 28-29.

50. *Ό.π.*, 219. 20-25.

51. *Ό.π.*, 261.1-8.

52. *Ό.π.*, 220. 2-4.

53. *Ό.π.*, 220. 4-6.

54. *Ό.π.*, 248. 39, 249. 1.

55. *Ό.π.*, 258. 1-8.

56. Αλέξανδρος *Αφροδισιεύς*, *Περί Ψυχῆς*, 91. 1-6.